

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА АНАЛІЗ БАЗОВИХ ОЗНАК

НАЗИМКО Єгор Сергійович - начальник відділу організації наукової роботи Донецького юридичного інституту МВС України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

УДК 343-027.21 (477)

В статті пропонується здійснювати характеристику уголовно-правових інститутів по двом групам признаков: базовым и дополнительным. Проанализированы такие базовые признаки уголовно-правовых институтов: отраслевая принадлежность правовых норм; внешнее оформление; предмет регулирования; задания; принципы.

Ключові слова: *інститут, кримінальне право, система, характеристика, ознака.*

Характеристика кримінально-правових інститутів (далі – КПІ) – це доволі складна наукова проблема, яка зобов'язує дослідника звернутись до таких основоположних категорій та понять, як кримінально-правовий інститут, кримінально-правова характеристика, ознаки кримінально-правового інституту. Розглянемо ці елементи.

У визначенні поняття та розумінні сутності «КПІ» виникають певні складнощі, які мають як теоретичне, так і праксеологічне відображення. Справа у тому, що в науці кримінального права зустрічаються випадки надмірної «інституціоналізації» кримінального права та законодавства. Так, В.В. Лазарєв та С.В. Липень зазначають, що у кримінальному праві існують такі інститути, як дія кримінального закону, види кримінальних покарань, посадові злочини, злочини проти власності тощо [27, с. 221]. І.В. Красницький стверджує, що в Розділі XII Загальної частини КК України закріплено п'ять самостійних кримінально-правових інститутів: 1) звільнення від по-

карання; 2) звільнення від відбування покарання; 3) звільнення від подальшого відбування покарання; 4) заміна покарання більш м'яким; 5) пом'якшення покарання [17, с. 7]. Вчений зазначає як недолік національного законодавства факт відсутності існування цих інститутів у назві цього розділу та ч. 1 ст. 74 КК України. Відтак, ним пропонується викласти назву цього Розділу в такій редакції: «Звільнення від покарання, його відбування, подальшого відбування, заміна покарання більш м'яким та пом'якшення покарання» та відповідно уточнити ч. 1 ст. 74 КК України. Ю.Ю. Лемішко робить висновок про те, що обставини, які обтяжують покарання разом із пом'якшувачими обставинами, утворюють самостійний субінститут у межах більш широкого утворення – інституту призначення покарання [28]. О.О. Книженко стверджує, що звільнення від відбування покарання з випробуванням є самостійним інститутом Загальної частини кримінального права, який у подальшому слід виокремити в самостійний розділ Загальної частини КК «Пробація». У межах цього інституту вченою вирізняються два субінститути – звільнення від відбування покарання з випробуванням а) неповнолітніх і б) вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років [15, с. 14]. Д.А. Шевченко виокремлює «інститут принципів у кримінальному праві» [52]. О.В. Дащенко виокремлює інститут особливостей кримінальної відповідальності неповнолітніх у кримінальному праві

України [9, с. 9]. Окремі правники взагалі ведуть мову про «інститути кримінально-правової спрямованості» [51, с. 122].

Вважаємо, що подібні позиції вчених обумовлені двома групами чинників.

Перша і, мабуть, головна з них – це відсутність вітчизняної теорії інститутів кримінального права. На праксеологічному рівні, це проявляється, зокрема, у тому, що в науці кримінального права немає встановленого кола ознак, за якими необхідно характеризувати кримінально-правові інститути. Наприклад, говорячи про судимість у кримінальному праві, А.А. Музика зазначає, що «білими плямами» дослідження цього інституту є: сприйняття судимості як інституту (чи субінституту) кримінального права (*тобто його структури – Є.Н.*), його співвідношення з іншими інститутами, встановлення його «місця прописки» в системі інститутів Загальної та Особливої частини кримінального законодавства України [31, с. 2].

Друга група чинників неоднозначного розуміння КПП – переобтяження змісту певних структурних елементів (на рівні розділів Загальної та Особливої частин) КК України неоднорідними нормативними приписами, що «не вписуються» в архітектуру певного КПП. Певні нормативні приписи (на рівні законодавства) є зайвими для «духу» КПП (на рівні галузі).

У зв'язку із тим, що у науці кримінального права існують різні підходи до розуміння КПП, вважаємо, що саме розроблення їх теоретичної характеристики надасть можливість певним чином розібратись, яку саме систему або сукупність норм кримінального права слід вважати КПП, які її властивості та соціальна роль.

Маємо розібратись у тому, які ж змістовні характеристики КПП? Як ми вже зазначали, у науці кримінального права України питання кримінально-правових інститутів є одним з найменш розроблених. За справедливим твердженням А.А. Музики, «проблема інститутів кримінального права у вітчизняній доктрині дотепер залишається terra incognita. В Україні не існує жодної монографії чи дисертації, присвячених цій важливій проблемі. Наразі не створено ці-

лісної концепції системи інститутів кримінального права, яка б задовольнила потреби і теорії, і законотворення» [31, с. 8-9]. У своїх попередніх працях вчений зазначав, що дослідження КПП мають неабияке значення для адекватного розуміння і визначення перспектив розвитку системи кримінального права [32].

Усвідомлюючи усю важливість розроблення теоретичних засад пізнання кримінально-правових інститутів, ми, перш за все, ставимо за мету охарактеризувати ту систему кримінально-правових норм, яку прийнято розуміти кримінально-правовим інститутом або інститутом кримінального права.

Характеристика – це опис, визначення істотних, характерних особливостей, ознак кого-, чого-небудь або показники якості, стану чогось і тощо [36, с. 684]. Оскільки «у контексті кримінально-правової характеристики можна розглядати як злочин, так і будь-яку іншу категорію кримінального права» [5, с. 155], за своєю суттю характеристика КПП є кримінально-правовою характеристикою, яка є фундаментальною категорією кримінального права, що визначає сутність явищ суспільно життя, яким надано кримінально-правовий зміст та які унормовані кримінальним правом.

Маємо погодитись з А.А. Вознюком, який стверджує, що кримінально-правова характеристика є самостійним видом наукової діяльності у галузі кримінального права, яка спрямована на визначення загальних для кримінально-правової доктрини понять та дослідження притаманних їм ознак [5, с. 154]. Кримінально-правовою характеристикою в теорії кримінального права вважається система інформації щодо істотних ознак певного кримінально-правового явища, відомості про його характерні особливості.

Характеристика КПП своєю предметною спрямованістю належить до сфери теорії права. Однак у зазначеній сфері відсутнє загальновизнане розуміння ознак правових інститутів. Для досягнення мети нашого дослідження пропонуємо характеристику КПП здійснювати через аналіз його ознак. Ознаки КПП вважаємо за доцільне поділи-

ти на **базові** – ті, які походять з самого поняття КПІ, та **додаткові** – ті, що надають можливість охарактеризувати специфічні риси КПІ, або здійснити поглиблену класифікацію інститутів.

Базові ознаки КПІ можна встановити під час аналізу понять «правовий інститут» та «інститут кримінального права». У теорії держави та права під правовим інститутом розуміють таке угруповання норм права певної галузі чи підгалузі, що регулює конкретний вид чи сторону однорідних суспільних відносин, або частину галузі права, яка регулює самостійний вид однорідних суспільних відносин [16, с. 171]. За В.С. Якушевим, правовий інститут – це заснована на законі сукупність норм, яка повинна забезпечити регулювання в межах предмета даної галузі права, певне, відносно самостійне суспільне відношення, а також пов'язані з ним похідні відносини [54]. Дане визначення не позбавлене ідейного забарвлення, обумовленого партійним минулим. Це пов'язано вказівкою на те, що норми права «засновуються на законі», оскільки вченими вже давно доведений зворотній процес. Однак, і серед сучасників зустрічаються подібні визначення поняття правового інституту. Так, А.В. Савченко та В.В. Кузнецов визначають правовий інститут як засновану на законі сукупність норм, яка повинна забезпечити регулювання в межах предмета окремої галузі права певне, відносно самостійне суспільне відношення, а також пов'язані з ним, похідні відносини [43, с. 23].

Як зазначає В.І. Гойман, інститут права – це основний елемент системи права, представлений сукупністю правових норм, що регулюють однорідну групу суспільних відносин. Правовий інститут становить відокремлений блок галузі права, якому властиві: а) однорідність фактичного змісту – кожен інститут призначений для регулювання самостійної, відносно відокремленої групи відносин або окремих вчинків, дій людей; б) юридична єдність правових норм. Норми, що входять у правовий інститут, утворюють єдиний комплекс, виражаються у загальних положеннях, правових принципах, специфічних правових поняттях, що створює особливий, притаманний для

даного виду відносин, правовий режим регулювання; в) нормативна відокремленість, тобто відокремлення норм, що утворюють правовий інститут, у розділах, частинах, інших структурних елементах закону або іншого нормативно-правового акту; г) повнота регульованих відносин. Інститут права включає такий набір норм (дефінітивних, тих, що уповноважують або забороняють тощо), який покликаний забезпечувати комплексність регульованих ним відносин [37]. Ураховуючи зазначені обставини кожен інститут права виконує притаманні лише йому регулятивні завдання і не входить у колізію з іншими структурними елементами системи права [37].

В.М. Попович зазначає, що інститут права – це частина галузі права, яка складається із сукупності правових норм, що регулюють змістовно однорідні суспільні відносини [40, с. 173]. Н.М. Крестовська та Л.Г. Матвеева правовий інститут визначають як впорядковану сукупність правових норм, яка регулює певний вид (групу) суспільних відносин. До ознак правового інституту вчені відносять такі: однорідність соціального змісту, юридичну єдність правових норм, нормативну відособленість, повноту регульованих відносин [18, с. 223-224]. В.В. Лазарев та С.В. Липень правовим інститутом вважають сукупність правових норм, які складають частину галузі права та регулюють вид або певну сторону однорідних суспільних відносин [27, с. 221].

Для наук кримінально-правового циклу визначення поняття інституту права має бути більш конкретним, оскільки цей цикл наук цікавить юридичне поняття, яке було б наповнене чітким і відповідним галузевим змістом. Не можна зупинятися при визначенні інституту на певному виді чи стороні однорідних суспільних відносин, які він регулює. Це може призвести до неможливості виявлення в різнобарвній правовій матерії окремого інституту [24, с. 53]. Кожний КПІ наділений власними, неповторними рисами. Так, наприклад, П.В. Хряпінський робить висновок, що основними ознаками інституту заохочувальних норм у кримінальному законодавстві є: 1) наявність специфічного методу і предмету правового

регулювання, 2) наявність блоків правових норм, 3) правова своєрідність та функціональна спрямованість норм, 4) особливість юридичної конструкції заохочувальних норм [50, с. 5]. Інший вчений – С.О. Муратова – виокремлює такі критерії, за якими інститут судимості відрізняється від інших інститутів кримінального права: функції, мета та завдання [33, с. 184].

У зв'язку із зазначеним, цілком обґрунтованою є позиція криміналістів, які під час визначення КПП вказують на специфічні особливості та риси, обумовлені кримінально-правовою природою. З точки зору О.М. Литвинова, КПП – це структурна частина кримінального права, яка включає сукупність норм кримінального права, що регулюють однорідні або тотожні суспільні відносини [20, с. 18]. Окремі дослідники зазначають, що кримінально-правовий інститут як елемент галузі кримінального права є системою кримінально-правових норм, що регулюють частину кримінально-правових відносин, предметом яких є подібні суспільні відносини [1, с. 269]. М.І. Панов під КПП розуміє групу однорідних кримінально-правових норм, що регулюють групу найбільш схожих, типових, однорідних суспільних відносин [38, с. 30]. Ю.Є. Пудовочкін, відходячи від формулювання поняття КПП, зазначає, що інститут кримінального права складається з упорядкованої сукупності кримінально-правових норм, розосереджених у положеннях Загальної та Особливої частин КК та інших джерелах кримінального права, які здатні регулювати певний різновид, певну частину кримінально-правових відносин або виконувати певну функцію у кримінально-правовому регулюванні [41, с. 83].

М.С. Жук визначає інститут кримінального права як зовнішньо оформлений елемент галузі кримінального права, що становить підпорядковану його принципам та задачам, засновану на власній ідейній платформі систему кримінально-правових норм, що покликані цілісно та безпробільно регулювати частину кримінально-правових відносин, обумовлених специфікою юридичного факту, що їх породжує [14, с.

72].

Як бачимо, кожен вчений надає визначення інституту кримінального права, акцентуючи увагу як на базових ознаках (що містяться в усіх без винятку визначеннях), так і на додаткових. Найбільш ґрунтовним, всеохоплюючим та не переобтяженим зайвими ознаками визначенням інституту кримінального права є визначення, надане М.С. Жуком. Саме його будемо використовувати у нашому дослідженні.

Виходячи з цього визначення, можемо виокремити **базові ознаки КПП**. Ними є: галузева приналежність правових норм, що утворюють КПП; зовнішнє оформлення (нормативне закріплення КПП у положеннях законодавства про кримінальну відповідальність); предмет регулювання КПП; завдання КПП; принципи КПП.

Галузева приналежність правових норм, що утворюють КПП. Усі норми, що утворюють КПП (*принциповим є те, що не входять до їх складу, а саме утворюють їх*), мають відповідати вимозі кримінально-правової чистоти, тобто мають бути кримінально-правовими. Конституційно-правові, адміністративно-правові, цивільно-правові та інші галузеві (некримінально-правові) норми не можуть утворювати КПП, вони лише можуть входити до його складу (про що мова піде далі). Не втручаючись до дискусії про поняття кримінально-правової норми, оскільки цьому питанню присвячено належну кількість публікацій [12, с. 12; 23, с. 61; 29, с. 107; 39, с. 105; 48, с. 13], зазначимо, що кримінально-правова норма (норма кримінального права) – це публічно-правове правило поведінки, сформульоване, закріплене і охоронюване державою, яке визначає зміст і обсяг її повноважень у кримінально-правовому суспільному відношенні [34, с. 6].

Усі норми, що входять до КПП, мають відповідати ознаці галузевій приналежності, тобто мають бути кримінально-правовими.

Зовнішнє оформлення (нормативне закріплення у положеннях законодавства про кримінальну відповідальність). Встановлення нормативного закріплення того або іншого КПП у положеннях КК України є

одним з найскладніших елементів характеристики КПП. Тут виникає питання: яким чином мають бути закріплені КПП: у положеннях лише Загальної частини КК України, в положеннях лише Особливої частини КК України, або в положеннях як Загальної, так і Особливої частини КК України. Спробуємо розібратись у цьому питанні.

Деякі вчені зазначають, що усі КПП мають розподілятися виключно за структурою КК і виключно на інститути Особливої та Загальної частини кримінального права. Е.С. Тенчов під інститутом кримінального права розуміє сукупність юридичних норм, що об'єктивно складається всередині галузі кримінального права, які регламентують відповідальність за посягання проти групи однорідних суспільних відносин (інститути Особливої частини) або визначають принципи, функціональне призначення, підстави або окремі сторони покладання на громадян позитивної чи ретроспективної відповідальності (інститути Загальної частини) [45, с. 60-61]. Таку ж точку зору підтримує й В.В. Кузнецов, який у системі інститутів Особливої частини КК України виокремлює два окремих самостійних інститути – інститут злочинів проти громадського порядку та інститут злочинів проти моральності [25, с. 72]. Подібну точку зору вчений відстоював і під час дослідження кримінально-правових норм про відповідальність за крадіжку як інститут кримінального законодавства [24, с. 53-56].

За твердженням В.В. Кузнецова, важливою закономірністю формування і функціонування складної організованої побудови кримінального законодавства є поділ законодавцем структури КК України на Загальну і Особливу частини, кожна з яких закріплює, відповідно, елементи кримінального права – кримінально-правові інститути [25, с. 72]. Навряд чи таке твердження може бути істинним, оскільки саме від угруповання правових інститутів залежить побудова їх законодавчого оформлення, тобто структура законодавчих інститутів. А не навпаки.

С.О. Муратова, досліджуючи інститут судимості, доходить до висновку про те, що цей КПП є самостійним інститутом За-

гальної частини кримінального права [33, с. 184]. Однозначно підтримати такий висновок не вдається за можливе, оскільки норми інституту судимості знаходяться і в особливій частині кримінального права - (мова про кваліфікуючі ознаки складів злочинів, кримінально-правові санкції). Тому доцільно вести мову про те, що в основному інститут судимості зосереджений у нормах загальної частини кримінального права.

Взагалі КПП не доцільно розподіляти тільки на інститути загальної та особливої частини. Як зазначає Ю.Є. Пудовочкін, основний докір до наукових розробок КПП полягає у тому, що практично усі вони розглядають у якості самостійних утворень інститути норм Загальної та Особливої частини кримінального права [41, с. 82]. Такий розподіл може бути коректним для інститутів законодавства про кримінальну відповідальність (але це – предмет окремого дослідження).

З метою додаткового підтвердження нашої тези треба згадати такі твердження сучасників про те, що кримінальне право як сукупність норм структурування на загальну та особливу частини не має (О.В. Наден) [35, с. 54]; наука кримінального права як система знань не поділяється на загальну та особливу частини (М.В. Галабала) [6, с. 13]; виокремлення в автономних межах інститутів Загальної або Особливої частини є допустимим тоді, коли ми говоримо про кримінальне законодавство чи кримінальне право як навчальну дисципліну. І неприйнятним видається такий поділ для кримінального права (А.А. Музика) [31, с. 11]; поділ кримінального права на Загальну та Особливу частину є справедливим виключно для зовнішньої його форми – кримінального закону; лише у законі є можливим виокремлення Загальної та Особливої частин, кримінальне право (якщо розглядати його як систему норм) не може знати такого поділу, оскільки складається з єдиних кримінально-правових норм (Ю.Є. Пудовочкін) [41, с. 79].

У зв'язку із зазначеним, вважаємо за доцільне зазначити, що під час характеристики КПП за зовнішнім оформленням (нормативним закріпленням у положеннях

законодавства про кримінальну відповідальність) можна вести мову про те, в якій частині законодавства норми конкретного інституту мають основне відображення. І це відображення не має бути категоричним. Норми певних КПІ (наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності, покарання) можуть знаходитись у нормативних приписах як Загальної, так і Особливої частини КК України.

Предмет регулювання КПІ. Із погляду регулятивних властивостей, – відзначає С.С. Алексєєв, – кожен правовий інститут забезпечує самостійний регулятивний вплив на визначену ділянку відносин. Ця ознака – головна, що виокремлює ті чи інші спільності норм в інститути права. Кожний правовий інститут відособлюється в правовій системі й за своїм інтелектуально-вольовим змістом. Регулюючи строго визначену ділянку суспільних відносин, правовий інститут відрізняється фактичною та юридичною однорідністю. Правовому інституту притаманна також і своєрідна юридична конструкція. Усе це (єдність регулятивних особливостей, інтелектуально-вольового та юридичного змісту) є ознаками, котрі свідчать про існування правового інституту як стійкої правової спільності [2, с. 121-123].

Зрозуміло, що кожен КПІ регулює ту частину суспільних відносин, які перебувають у «сфері впливу», підпорядкуванні кримінального права як галузі права. Які ж відносини регулюються нормами кримінального права?

Як зазначає В.М. Куц, питання про предмет кримінального права є одним із найбільш заплутаних у кримінально-правовій теорії [26, с. 60].

Маємо відмітити, що кожен вчений, який висвітлює питання предмету регулювання кримінального права (в основному на рівні підручників, навчальних посібників, рідше – на монографічному рівні), розкриває його по-різному. Наприклад, В.О. Навроцький зазначає, що предметом кримінального права є норми, які регламентують суспільні відносини, що складаються у зв'язку з існуванням таких феноменів, як: злочин; покарання; заходи, альтернативні покаранню; підстави та умови звільнення від кримі-

нальної відповідальності або від покарання за злочин; обставини, які виключають злочинність діяння, що містить окремі ознаки злочину [47, с. 19-20]. З точки зору В.К. Грищука, предметом кримінального права є регулятивні й охоронні кримінальні правовідносини, спрямовані на забезпечення реалізації прав і законних інтересів людини, держави та суспільства, змістом яких є взаємокореспондуючі права й обов'язки суб'єктів цих відносин [8, с. 24]. Подібної точки зору дотримується О.М. Литвинов, який зазначає, що предметом кримінально-правового регулювання є регулятивні та охоронні кримінальні правовідносини, що спрямовані на забезпечення реалізації прав і законних інтересів людини, держави і суспільства, змістом яких є обопільні права і обов'язки суб'єктів цих відносин, які визначають їх соціально значущу поведінку [20, с. 15]. М.С. Жук стверджує, що предмет кримінально-правового регулювання складають суспільні відносини, які виникають у зв'язку із фактом вчинення злочину між державою в особі її компетентних органів та особою, яка його вчинила [13, с. 82-83].

Для кримінально-правового регулювання традиційним є таке розуміння його предмету: «предметом кримінального права є відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення та застосуванням за нього певних покарань» [21, с. 5], або «предметом кримінального права є відносини, що виникають у зв'язку із вчиненням кримінального правопорушення» [19, с. 5]. Однак, до подібних позицій виникає все більше критики. Так, В.М. Куц зазначає, що подібне розуміння предмета кримінально-правового регулювання є не досить адекватним, оскільки: по-перше, обмежує коло відносин лише суто «кримінальними», негативними стосунками між людьми; по-друге, правовими ці відносини стають лише після їх врегулювання кримінальним правом: до цього вони є протиправними [26, с. 61]. У зв'язку із зазначеними застереженнями предметом кримінально-правового регулювання вчений пропонує розуміти відносини в суспільстві з приводу вчинення суспільно небезпечного діяння чи іншого пов'язаного з

ним вчинку [26, с. 62]. Своєю чергою, включення до предмету кримінально-правового регулювання категорії «відносини», а не суспільних відносин, безпідставно розширює його. Це пояснюється тим, що навряд чи до предмету кримінально-правового регулювання входять усі без винятку «відносини у суспільстві з приводу вчинення суспільно небезпечного діяння чи іншого пов'язаного з ним вчинку», оскільки психічні, емоційні, моральні тощо переживання факту вчинення суспільно небезпечного діяння під дію цього механізму не підпадають. У зв'язку із цим, можемо зробити висновок, що до предмету кримінально-правового регулювання входять суспільні відносини в з приводу вчинення суспільно небезпечного діяння чи іншого пов'язаного з ним вчинку.

Цікавою є точка зору І.І. Митрофанова, який зазначає, що кримінальне право регулює суспільні відносини: 1) безпосередньо пов'язані з утриманням особи від вчинення кримінального правопорушення; 2) що виникають у зв'язку із вчиненням особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого законодавством України про кримінальну відповідальність; 3) що виникають у зв'язку із наданням права особі на заподіяння шкоди охоронюваним законом інтересам людини, суспільства, держави і людства за наявності певних юридичних фактів – обставин, що елімінують кримінальну протиправність діяння [30, с. 97]. Більш ґрунтовним виглядає висновок О.О. Дудорова про те, що відносини, які утворюють предмет кримінального права, складаються у зв'язку з існуванням таких феноменів, як: 1) злочин; 2) покарання; 3) заходи альтернативні покаранню, включаючи звільнення від кримінальної відповідальності; 4) обставини, які виключають злочинність діяння [11, с. 25]. Таке визначення надає можливість зробити висновок, що КПП регулюють кримінально-правові відносини, які породжуються певним специфічним юридичним фактом.

Це твердження обумовлюється ще й висновком М.С. Жука, який у якості критерію визначення предмета регулювання кримі-

нально-правового інституту пропонує вважати: 1) ступінь спільності суспільних відносин, що регулюються тією або іншою системою кримінально-правових норм; 2) специфіку юридичних фактів, які породжують кримінально-правові відносини [14, с. 64].

На рівні галузі кримінального права юридичний факт – це злочин, що породжує суспільні відносини особливого роду – шкідливі і небезпечні для охоронюваних кримінальним законом суспільно корисних суспільних відносин [44, с. 109]. Однак він не є єдиним. Юридичним фактом також може бути вчинення суспільно-небезпечного діяння, яке не наділене ознаками складу злочину. Вчинення злочину може «включати» певні КПП, однак не завжди усі. Наприклад, під час звільнення особи від кримінальної відповідальності є не застосованим інститут покарання, хоча інші інституту можуть бути задіяним (інститут співучасті, множинності тощо). Тобто для КПП мають значення й інші юридичні факти.

Специфіка юридичного факту у кримінальному праві визначається соціально-кримінологічними особливостями поведінки людей (видом вчиненого злочину, ступенем завершеності злочину, кількістю вчинених кримінальних проступків тощо) та типовими особливостями особи, яка вчинила злочин (вік, стать, стан здоров'я тощо). Ця специфіка накладає свій відбиток на зміст кримінально-правових відносин, які потребують відповідно особливої правової регламентації на рівні КПП [13, с. 83-84].

У зв'язку із зазначеним, предметом регулювання КПП та частина кримінально-правових відносин, яка породжується специфічним юридичним фактом.

Завдання КПП. У межах завдань, які вирішує кримінальне право як галузь права, кожен його інститут виконує конкретно визначені завдання, які підкреслюють специфіку КПП, роблять його неповторним у механізмі кримінально-правового регулювання. Залежно від специфіки завдань, що вирішуються КПП, у науці кримінального права всі інститути поділяють на предметні та функціональні [13, с. 146].

За загальним правилом, предметний інститут – це група норм, що утворюється

відповідно до спільності предмета правового регулювання; а функціональний інститут – це група норм, яка надає «наскрізне» регулювання окремій операції у правовому регулюванні [2, с. 141-142].

Предметні КПП доволі часто ототожнюють з інститутами Особливої частини КК, які диференційовано за родовим об'єктом злочину [50, с. 116-117]. Однак, існують й більш складні підходи до їх розуміння. Так, М.С. Жук зазначає, що універсальними критеріями виокремлення предметних КПП, слід визнати: 1) певні різновиди кримінально-правових відносин; 2) окремі елементи кримінально-правових відносин [14, 116-117]. Саме такий підхід вважаємо більш обґрунтованим, оскільки він дозволяє детально підійти до аналізу КПП незалежно від їх законодавчого оформлення у приписах КК України.

Що ж стосується функціональних інститутів, то вони є продуктом функціональної диференціації права. Розвиток і ускладнення правового організму полягає не лише в тому, що складаються предметно-спеціалізовані й конкретизуючі нормативні приписи, але й у тому, що формуються інститути, покликані дати «наскрізне» регулювання окремої операції в правовому регулюванні, що стосується багатьох різновидів даних відносин. Відособлена характеристика функціональних інститутів має важливе значення для розуміння складної структури галузей права, характеру тих зв'язків, що існують між ними. Вона потрібна і з практичних міркувань: при тлумаченні і застосуванні нормативних приписів, що входять до складу функціональних інститутів, необхідно постійно враховувати зміст предметних інститутів, котрі «обслуговує» даний функціональний комплекс [2, с. 142-143].

У вітчизняній науці кримінального права, спроби поділу КПП на предметні та функціональні зустрічаються вкрай рідко. Так, П.В. Хряпінський зазначає, що «заохочувальні кримінально-правові норми утворюють «наскрізний» функціональний інститут кримінального законодавства» [50, с. 117], А.М. Яценко стверджує, що «примирнення є функціональним інститутом

кримінального права, який взаємодіє з низкою його предметних інститутів, таких як звільнення від кримінальної відповідальності, призначення покарання, звільнення від покарання, звільнення від відбування покарання» [55, с. 4].

Для нашого дослідження принциповим є те, що завданням предметного КПП є регулювання певних кримінально-правових відносин, або їх частини; завданням функціонального – «наскрізне» регулювання певної операції в рамках механізму кримінально-правового регулювання. Також дозволимо собі можливість зробити проміжний висновок, що з ускладненням кримінально-правової матерії, диференціацією та поглибленням кримінально-правових відносин, появою нових підгалузей кримінального права можуть з'являтися нові «нетипові», «предметно-функціональні» КПП.

Принципи КПП. Принципи КПП ґрунтуються на принципах кримінального права, є їх частиною або специфічною формою прояву. Ні для кого не стане новиною той постулат, що законотворча та правозастосовна практика мають відповідати конкретним, соціально обумовленим принципам. На жаль, на часі маємо дещо інший стан справ. Як зазначає В.О. Навроцький: «У процесі поточної правотворчості український законодавець часто не вважає себе «зв'язаним» певними принципами. Правозастосовна практика щодо конкретних справ інколи повністю відкидає принципів положення, приймаючи рішення навіть не обурливі, а смішні» [47, с. 47]. І це відбувається, незважаючи на те, що роль принципів є надзвичайно важливою для правильної внутрішньої побудови галузі, правильного нормотворення та правозастосування [7, с. 285].

Значення істинних, можна казати аутентичних принципів певної галузі, або інституту права неможливо переоцінити. Як справедливо зазначають фахівці, право має свої власні непорушні базові положення, на які не може і не повинна впливати політика [53, с. 33]. З точки зору В.М. Поповича, принципи права – це аксіоматичні ідеї людства, історично сформовані в процесі його страждань, надій та боротьби за рівність,

справедливість і свободу людини, закріплені в праві... Принципи – це фундамент будь-якої соціальної системи, гносеологічний орієнтир, методологічний провідник державотворення, право творення і правозастосування [40, с. 167].

Поняття «принцип» є фундаментальним, містить багатогранні й багатоякісні сторони й опосередкування, які важко охопити якою-небудь однією загальною дефініцією [42, с. 17]. У юридичній літературі принципами права розуміють такі положення, що висловлюють у загальній формі об'єктивно обумовлену вимогу до учасників суспільних відносин, яка виступає засобом самообмеження державної влади, а також керівництвом для досягнення цілей правового регулювання [46, с. 439]. Окремі вчені зазначають, що принцип права – це норма, якої слід дотримуватися не тому, що вона наблизить чи гарантує виникнення бажаної економічної, політичної чи соціальної ситуації, а тому, що вона є вимогою справедливості, чесності чи якогось іншого морального критерію [10, с. 47].

Кримінальне право, як галузь права, наділене власними, специфічними принципами, вихідними ідеями, основоположними категоріями. У доктрині кримінального права ці категорії визначають, наприклад, як «основні, провідні засади, які закріплені в нормах права і визначають побудову всієї галузі права, окремих її інститутів, правотворчу і правозастосовну діяльність» [22, с. 15], або «вихідні засади, що характеризують зміст цієї галузі права, її сутність і призначення в суспільстві; вони втілюють загальні закономірності розвитку кримінального права і являють собою найбільш загальні норми, що діють у цій сфері правового регулювання, визначають шляхи вдосконалення кримінально-правових норм» [3, с. 5].

Узагальнюючий підхід до визначення принципів кримінального права надав В.О. Навроцькому можливість зробити висновок, що такі принципи: 1) є найбільш важливими, основоположними, загальними положеннями (ідеями, засадами); 2) становлять собою певну множину – ніхто і ніколи не стверджував існування лише

якогось одного принципу. Більше того, переважно авторами вказується, що наведений ними перелік принципів не є вичерпним, а зазначені лише головні чи найбільш важливі принципи; 3) мають наскрізний характер – стосуються як галузі у цілому, так і її окремих інститутів, визначають їх зміст і побудову, поширюються на правозастосовну і правотворчу діяльність [47, с. 48].

Найбільш лаконічним та змістовним вважаємо визначення принципів кримінального права, надане М.І. Пановим. Як зазначає вчений, принципи кримінального права – це відправні і базові ідеї та засади, які визначають сутність, зміст і побудову всієї системи цієї галузі права, її інститутів і норм. Принципи знаходять своє відображення і свій вираз у нормах права і суттєво впливають як на правотворчу, так і на правозастосовну діяльність [38, с. 65]. У цьому визначенні йдеться саме про принципи кримінального права як галузі права, окреслюється їх вплив не тільки на побудову, внутрішнє функціонування галузі, але й на процеси реалізації норм кримінального права.

Навіть правильне, логічно сформульоване визначення принципу кримінального права не дає можливості встановити їх коло. Як зазначає В.О. Навроцький, загально визнаного переліку принципів кримінального права не існує. Більше того, навіть одні й ті самі авторитетні автори у різних публікаціях називають різні види принципів; по суті, ніхто не претендує на вичерпність запропонованого ним переліку принципів кримінального права [47, с. 51]. Такий стан справ є наявним і у визначенні принципів кримінально-правових інститутів [40, с. 168].

Нам імponує точка зору тих вчених, що відстоюють позицію про особливе значення або навіть про виключний статус певних принципів, що властиві конкретному КПП, або про значення окремих інститутів кримінального права для прояву його принципів. Так, наприклад В.І. Борисов зазначає, що завдяки саме складу злочину (*тут можна казати про інститут складу злочину – Є.Н.*) забезпечуються при застосуванні кримінального закону такі принципи кри-

мінального права як законність та індивідуалізація кримінальної відповідальності [4, с. 255].

У більшості принципів КПП знаходять своє відображення такі принципи кримінального права, як законність, гуманізм, диференціації та індивідуалізація кримінальної відповідальності, економія репресії. Деякі КПП мають свої, неповторні принципи, які все-одно є проявом загальних принципів кримінального права.

Таким чином, характеристику КПП необхідно здійснювати за двома групами ознак: базовими – тими, які походять з самого поняття КПП, та додатковими – тими, що надають можливість охарактеризувати специфічні риси КПП, або здійснити поглиблену класифікацію інститутів. Базовими ознаками КПП є: галузева належність правових норм, що утворюють КПП; зовнішнє оформлення (нормативне закріплення КПП у положеннях законодавства про кримінальну відповідальність); предмет регулювання КПП; завдання КПП; принципи КПП.

Перспективою подальших наукових пошуків у зазначеному напрямі вбачається дослідження додаткових ознак КПП, а також надання характеристики конкретних КПП за запропонованою у нашому дослідженні схемою.

Література

1. Авраменко О.В. Кримінально-правовий інститут стадій злочину / О.В. Авраменко, Н.П. Парасюк, Б.М. Телефанко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Серія Юридична. – 2015. – №1. – С. 257-282.

2. Алексеев С.С. Структура советского права: монография / С.С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1975. – 264 с.

3. Арндаренко А.В. Общеправовой принцип социальной справедливости и его реализация в современном уголовном праве России (теоретико-правовые аспекты): автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук Специальность: 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве / Алла Владимировна Арндаренко. – М.: Московский государ-

ственный институт международных отношений (Университет) МИД России, 2009. – 48 с.

4. Борисов В.І. Склад злочину як правова модель / В.І. Борисов // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – Число 1. – С. 254-256.

5. Вознюк А.А. Поняття та елементи кримінально-правової характеристики злочинів/ А.А. Вознюк // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 154-160.

6. Галабала М.В. Кримінально-правова наука незалежної України. Проблеми загальної частини: монографія / М.В. Галабала. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – 240 с.

7. Гнатів І.М. Положення «non bis in dem» як принцип кримінального права / І.М. Гнатів // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2010. – №3. – С. 284-291.

8. Грищук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посібник / В. К. Грищук. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – 568 с.

9. Дащенко О.В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2009. – 20 с.

10. Дворкін Р. Серйозний погляд на права / Роналд Дворкін; пер. А. Фролкіна. – К.: Основи, 2000. – 520 с.

11. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник / За заг. ред. М.І. Хавронюка. – К.: Ваіте, 2014. – 944 с.

12. Жияев С.В. Кумулятивные санкции в уголовном праве России и зарубежных стран: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – Уголовное право и криминология; Уголовно-исполнительное право / С. В. Жияев. – Самара: Самарский государственный университет, 2000. – 22 с.

13. Жук М.С. Институты российского

- уголовного права: история развития и современное понимание: монография / М.С. Жук; под. науч. ред. В.П. Коняхина. Краснодар: Кубанский гос. ун-т; Просвещение-Юг, 2010. – 166 с.
14. Жук М.С. Учение об иснтитутах российского уголовного права: концептуальные основы и перспективы развития: монография. – М. Юрлитинформ, 2013. – 304 с.
15. Книженко О.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за кримінальним правом України: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / О.О. Книженко. – Х.: Харківський національний ун-т внутрішніх справ, 2003. – 20 с.
16. Копейчиков В.В. Загальна теорія держави і права: Навчальний посібник. – К.: «Юрінком», 1997. – 320 с.
17. Красницький І.В. Поняття, підстави та форми кримінальної відповідальності за кримінальним правом Франції та України: порівняльний аналіз: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / І.В. Красницький. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2005. – 20 с.
18. Крестовська Н.М. Теорія держави і права: Елементарний курс / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвєєва. – Х.: ТОВ «Одіссей», 2007. – 432 с.
19. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров [та ін.]; за ред. В. А. Клименка, М. І. Мельника. – 4-те вид., переб. та допов. – К. : Атіка, 2008. – 376 с.
20. Кримінальне право України (у питаннях та відповідях): навчальний посібник / кол. Авторів Литвинов О.М., Житний О.О., Васильєв А.А. та ін.; за заг. ред. О.М. Литвинова. – Харків: НікаНова, 2015. – 400 с.
21. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за заг. ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Київ–Харків : Юрінком Інтер – Право, 2002. – 416 с.
22. Кримінальне право України: Загальна частина [підручник] / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін.; [за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація]. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 496 с.
23. Кропачев Н. М. Уголовно-правовое регулирование. Механизм и система [Текст] / Н. М. Кропачев. – СПб. : Санкт-Петербург. гос. ун-т, 1999. – 262 с.
24. Кузнецов В.В. Кримінально-правові норми про відповідальність за крадіжку як інститут кримінального законодавства: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Кузнецов Віталій Володимирович. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2000. – 200 с.
25. Кузнецов В.В. Особенности методологии при дослідженні злочинів проти громадського порядку та моральності / В.В. Кузнецов // Митна справа. – 2014. Спеціальний випуск. – С. 68-73.
26. Куц В. Чи має залишатись «кримінальним» антикримінальне право? / В. Куц // Юридична Україна. – 2015. – №1. – С. 60-65.
27. Лазарев В.В., Липень С.В. Теория государства и права: Учебник для вузов. – М.: Издательство «Спарк», 1998. – 448 с.
28. Лемішко Ю. Ю. Місце обставин, які обтяжують покарання, у кримінальному праві України / Ю.Ю. Лемішко // Матеріали постійнодіючої міжнародної Інтернет-конференції «Соціум. Наука. Культура» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://intkonf.org/lemishko-yu-yu-mistse-obstavin-yaki-obtyazhuyut-pokarannya-ukrinalnomu-pravi-ukrayini/>. – Назва з екрана.
29. Митрофанов И. И. Уголовно-правовое учение о механизме реализации уголовной ответственности : монография / - И. И. Митрофанов. – Одесса : Фенікс, 2014. – 448 с.
30. Митрофанов І.І. Що ж регулюється кримінальним правом? / І.І. Митрофанов //

Наше право. – 2016. – №1. – С. 92-98.

31. Музика А.А. Відгук офіційного опонента на дисертацію Муратової Світлани Олександрівни «Судимість в системі інститутів Загальної частини кримінального права України», подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Захист відбувся 29 грудня 2015 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.502.01 у Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України – 17 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ivpz.org/images/pdf/vid_of_opon_muzika_.pdf. – Назва з екрана.

32. Музика А.А. Інститут призначення покарання: поняття і загальна характеристика / А.А. Музика, О.П. Горох // Право України. – 2011. – № 9. – С. 174–183 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-prensa.com/article-1267.html>. – Назва з екрана.

33. Муратова С. О. Судимість в системі інститутів Загальної частини кримінального права України: дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / Світлана Олександрівна Муратова. – Х Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса Національної академії правових наук України, 2015. – 229 с.

34. Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання суспільних відносин в Україні: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право / О.В. Наден. – Х.: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2013. – 36 с.

35. Наден О.В. Кримінальний закон – форма вираження норм кримінального права / О.В. Наден // Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. праць. – 2006. – №11. – С. 52-58.

36. Новий тлумачний словник української мови у трьох томах 42000 слів / укладачі: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – Т. 3 (П – Я). – К.: Видавництво «АКОНІТ», 2001. – 864 с.

37. Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. 0-28 В.В. Лазарева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристъ, 2001. – 520 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pravo/lazar/05.php. – Назва з екрана.

38. Панов М.І. Вступ до навчального курсу «Кримінальне право України»: лекція / М.І. Панов. – К.: Ін Юре, 2015. – 104 с.

39. Петрова, Г. О. Норма и правоотношение – средства уголовно-правового регулирования / Г. О. Петрова. – Н. Новгород: Изд-во Нижегород. гос. ун-та, 1999. – 192 с.

40. Попович В.М. Теорія держави і права: концепція, праксеологія та методологія розвитку: монографія / В.М. Попович. – К.: Юрінком Інтер, 2015. – 384 с.

41. Пудовочкин Ю.Е. Учение об основах уголовного права: лекции. – М.: Юрлитформ, 2012. – 240 с.

42. Свердлык Г.А. Принципы советского гражданского права / Г.А. Свердлык. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1985. – 200 с.

43. Сучасне кримінальне право України: Курс лекцій / А.В. Савченко, В.В. Кузнецов, О.Ф. Штанько. – 2-е вид., виправ. та доповн. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. – 636 с.

44. Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве: монография / В. Я. Таций. – Х.: Выща шк., 1988. – 198 с.

45. Тенчов Э.С. Институты уголовного права: система и взаимосвязь / Э.С. Тенчов // Советское государство и право. – 1986. – №8. – С. 60-66.

46. Трубников В. М. Про систему принципів кримінально-виконавчої політики / В. М. Трубников // Від громадянського суспільства – до правової держави. Тези II Міжнародної науково-практичної конференції. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2007. – С. 439-447.

47. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В.О. На-

АНОТАЦІЯ

У статті запропоновано здійснювати характеристику кримінально-правових інститутів за двома групами ознак: базовими та додатковими. Проаналізовано такі базові ознаки кримінально-правових інститутів: галузева приналежність правових норм; зовнішнє оформлення; предмет регулювання; завдання; принципи.

SUMMARY

In the article the characterization exercise penal institutions for signs of two groups: basic and advanced. Analyzes the following basic features penal institutions, industry affiliation of law; look and feel; subject of regulation; task; principles.

врюцького. – К.: Юрінком Інтер. 2013. – 712 с.

48. Филимонов, В. Д. Норма уголовного права / В. Д. Филимонов. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 281 с.

49. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: теоретичні, законотворчі та правозастосовні проблеми: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / П.В. Хряпінський. – Х.: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2010. – 36 с.

50. Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України: теоретичні, законотворчі та правозастосовні проблеми: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / Петро Васильович Хряпінський. – Х.: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2010. – 628 с.

51. Шаблистий В.В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентричне дослідження: монографія / В.В. Шаблистий. – Дніпропетровськ : ДДУВС ; Ліра, 2015. – 420 с.

52. Шевченко Д.А. Щодо категорії «принцип» у кримінальному праві / Д.А. Шевченко // Форум права. – 2011. – №2. – 1013-1017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index. – Назва з екрана.

53. Яковець І. Про деякі аспекти концепції державної політики у сфері виконання кримінальних покарань / І. Яковець // Аспект (інформаційний бюлетень). – 2007. – №1 (18). – С. 33-37.

54. Якушев В.С. О понятии правового института / В.С. Якушев // Правоведение. – 1970. – №6. – С. 60-67.

55. Яценко А.М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / А.М. Яценко. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2006 – 20 с.